

Piotr Dobosz

Zabytki w polskiej fotografii lotniczej

Ochrona Zabytków 50/4, 355-360

1997

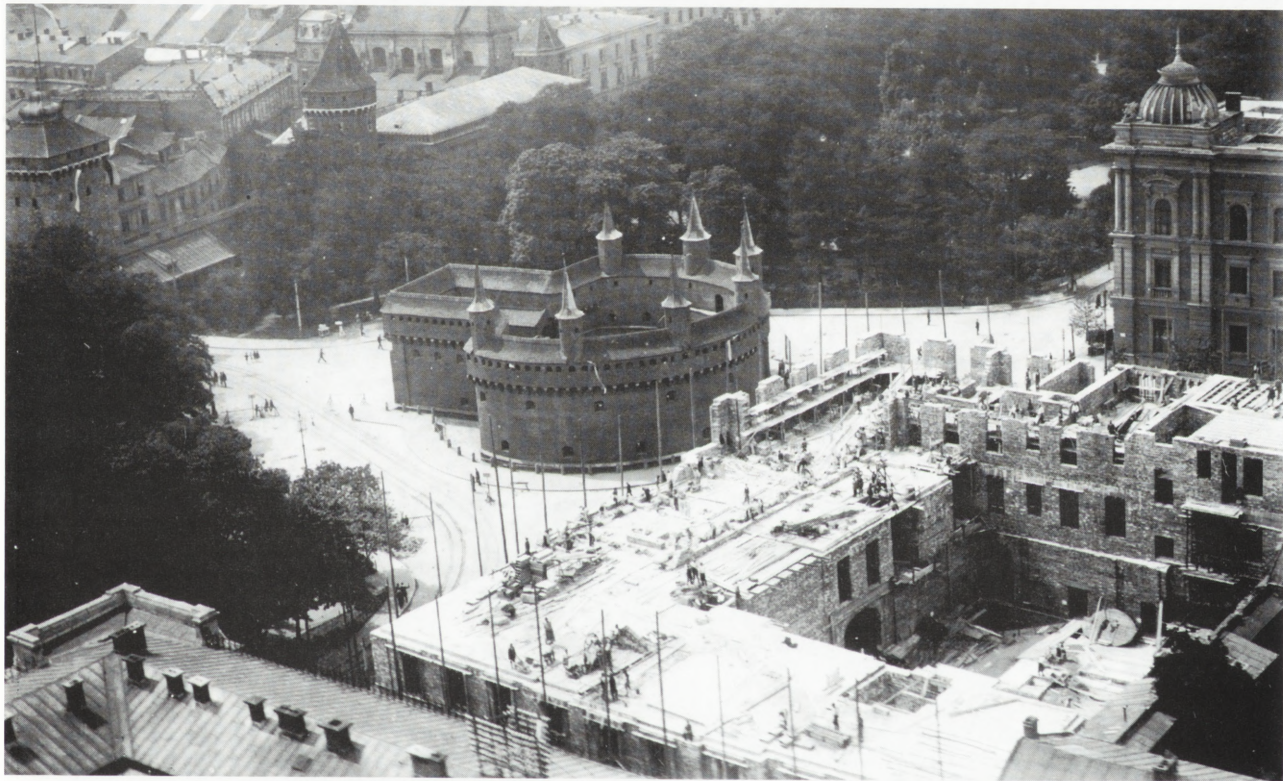
Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ZABYTKI W POLSKIEJ FOTOGRAFII LOTNICZEJ

Narodziny lotnictwa¹ i fotografii² przypadły na to samo, ubiegłe stulecie. W miarę ich rozwoju dostrzeżono możliwość wykonywania zdjęć z pokładu balonu i samolotu. Wcześniej wykonywano zdjęcia z możliwie najwyżej usytuowanych miejsc: wzniesień, wież kościelnych, itp. Fotografie lotnicze wykonywano najpierw dla celów wojskowych³, a następnie także i z myślą o potrzebach cywilnych. Na ziemiach pol-

skich wykonywano je jeszcze przed odzyskaniem przez Polskę niepodległości w 1918 r. Zachowały się zarówno fotografie, które ukazują określone budowle na tle otaczającego je krajobrazu, wykonywane z niższych wysokości, jak i zdjęcia wykonywane z wyższego pułapu, przedstawiające tylko zarysy ukształtowania terenu i usytuowanych na nich obiektów⁴. Są to zdjęcia wykonane w kolorze czarno-białym, ewentualnie

1. Kraków, okolice Barbakanu. Rok 1922. Na pierwszym planie budowa banku, po prawej Akademia Sztuk Pięknych, w środku „Rondel” (Barbakan), w głębi fragment murów obronnych z Bramą Floriańską oraz fragment panoramy śródmieścia. Fotografia lotnicza wykonana przez 2 Pułk Lotniczy w Krakowie. Wł. P. Dobosz, repr. T. Kalarus

1. Kraków, area of the Barbakan, 1922. In the foreground: construction of a bank, to the right: the Academy of Fine Arts, in the middle: „Rondel” (barbican), in the background: fragment of defensive walls with Floriańska Gate and a fragment of the City centre panorama. Aerial photograph taken by the 2 Air Force Regiment in Kraków. Property of P. Dobosz, reprod.: T. Kalarus

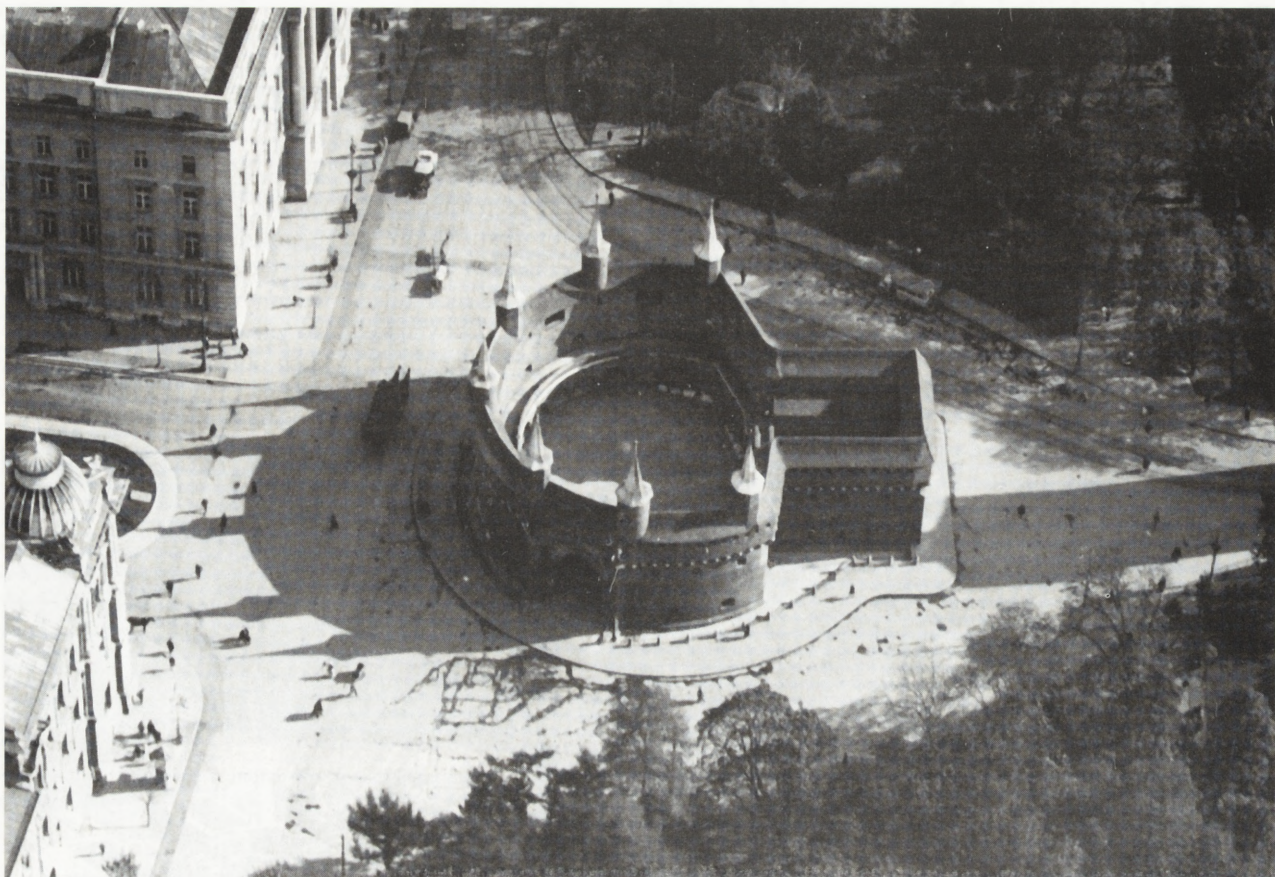
1. Dziejom polskiego lotnictwa poświęcone są m.in., J. Pawlak, *Polskie eskadry w latach 1918–1939*, Warszawa 1989, oraz *Polskie eskadry w wojnie obronnej — wrzesień 1939*, Warszawa 1991.

2. H. Derczyński, *125 lat fotografii*, Wrocław 1984; A. Macieja, *Historia fotografii polskiej w latach 1830–1885*, Płock 1972; M. Szulc, *Materiały do historii fotografii polskiej. I. Bibliografia 1836–1956*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1983; W. Zdżarski, *Zaczęło się od Daguerre’a. Szkice z dziejów fotografii XIX w.*, Warszawa 1977; *Historia fotografii warszawskiej*, Warszawa 1974, a także, J. Kosiński, *Fotografia krakowska w latach 1840–1914*, Kraków 1976; W. Mossakowska, A. Zeńczak, *Kraków na starej fotografii*, Kraków 1984; *Album fotografii dawnego Krakowa z atelier Ignacego Kriegera*, Kraków 1989.

3. Przykłady takich fotografii z 1914 r., ze zbioru R. Stützensteina

z Wiednia, można znaleźć np. w: J. Bogdanowski, *Architektura obronna w krajobrazie Polski. Od Biskupina do Westerplatte*, Warszawa–Kraków 1996, s. 25, 164 (fotografie niektórych fortów Twierdzy Kraków). Liczne fotografie lotnicze sprzed I wojny światowej, z okresu międzywojennego, a także współczesne, zamieszczone są w poszczególnych tomach *Atlasu Twierdzy Kraków*, np. w t. II: *Fort 49 „Krzesławice”*, t. III: *Fort 2 „Kościusko”*, t. V: *Rakowice. Lotnisko Twierdzy*. W pracy zbiorowej pod red. mjr. dypl. pil. Mariana Romeyki, *Ku czci poległych lotników. Księga pamiątkowa*, Warszawa 1933, znalazły się lotnicze fotografie wykonane w czasie I wojny światowej: z 20 III 1917 r. z frontu włoskiego, opisane po polsku (twierdza „Palmanova”), s. 30, niemiecka z 1916 r. (lotnisko mokotowskie), s. 65, z wojny polsko-bolszewickiej, s. 215, 217.

4. Bogate zbiory fotografii lotniczych znajdują się w Muzeum Lot-

2. To samo miejsce kilka lat później, widziane z innej strony. Budowa banku zakończona. Charakterystyczne tory tramwajowe prowadzące w kierunku Bramy Floriańskiej i dalej ul. Floriańską do Rynku Głównego. Barbakanu nie otacza fosa. Fotografia wykonana przed 1929 r. przez 2 Pułk Lotniczy w Krakowie, fot. prawdopodobnie S. Meysenhälter; była wydana przed II wojną światową w formie pocztówki. Wł. P. Dobosz, repr. T. Kalarus

2. The same site several years later, seen from another angle. Completed construction of the bank. Characteristic tram lines towards Floriańska Gate, along Floriańska Street and the Main Market Place. The Barbakan is not surrounded by a moat. Photograph taken prior to 1929 by the 2 Air Force Regiment in Kraków, probably photo: S. Meysenhälter; published prior to World War II as a postcard. Property of P. Dobosz, reprod.: T. Kalarus

w „sepii”, niekiedy podkolorowane, gdyż rozwój kolorowej fotografii lotniczej nastąpił znacznie później.

Po II wojnie światowej wykonywano w Polsce, niestety sporadycznie, fotografie lotnicze całych zespołów architektonicznych, podobnie jak poszczególnych indywidualnych obiektów⁵. Olbrzymią przydatność wykazuje również fotografia lotnicza w ochronie zabytków archeologicznych (aeroarcheologia)⁶. Pierwsze zdjęcie lotnicze stanowiska archeologicznego wykonano w 1906 r. w Anglii. Jest również w coraz szerszym zakresie wykorzystywana dla celów wydawniczych, popularyzatorskich, szczególnie w szeroko pojmowa-

nej turystyce. To już nie tylko poszczególne albumy poświęcone np. zamkom, grodziskom utrwalonym na kolorowej i czarno-białej fotografii lotniczej, ale i serijne, wydawane w dużych nakładach kolorowe widokówki. W Polsce od 1989 r. fotografia lotnicza to już nie tylko sfera wojskowej i cywilnej państwowej aktywności, ale również domena prywatnej, komercyjnej aktywności społecznej⁷.

Fotografia jeszcze w XIX w. znalazła zastosowanie w działalności konserwatorskiej. Wykorzystywano ją szczególnie w działalności inwentaryzacyjnej⁸. Nie istniały jednak wtedy ani możliwości organizacyjne, ani

nictwa Polskiego w Krakowie. Poszczególne fotografie posiadają także inne instytucje, np. Wojewódzki Oddział Państwowej Służby Ochrony Zabytków w Krakowie.

5. Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Warszawie zorganizował w l. 1966, 1967, 1968, 1970 akcję fotografowania z lotu ptaka miast historycznych. Szerzej na ten temat: H. Andrulewicz, *Dokumentacja fotograficzna z lotu ptaka dla miast historycznych w Polsce*, „Ochrona Zabytków” 1973, nr 2, s. 108–116.

6. Z. Kobylński, *Archeologia z lotu ptaka. Rola zdjęć lotniczych w ochronie zabytków archeologicznych*, „Archeologia Żywa” 1997,

nr 3 (4), s. 41–42. Zob. także album fotograficzny W. Gorgolewski, E. Tomczak, *Grodziska Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego z lotu ptaka*, Katowice 1996, a także fotografie z lotu ptaka zamieszczone w tekście: *Słowiański Biskupin to naukowa legenda. Rozmowa z prof. J. Kolendo, historykiem i archeologiem*, „Archeologia Żywa” 1996, nr 1 (1), s. 3–6.

7. L. Zielaskowski, *Lot nad Polską*, Warszawa 1996. Fotografie wykonano z samolotu PZL 104 Wilga dzięki pomocy firmy Kodak.

8. Fotografie wykonywali (dawniej mówiono „zdejmowali”, stąd rodzajów współczesnego terminu „zdjęcie”) jeszcze w XIX w. mi-

też nie zachodziła potrzeba fotografowania zabytków z pokładów sterowców („zeppelinów”), balonów czy samolotów („aeroplanów”). Także w okresie międzywojennym nie wykonywano specjalnie dla potrzeb centralnych czy terenowych organów ochrony zabytków fotografii lotniczych. Niemniej jednak niemal od chwili odzyskania niepodległości przez Polskę robiono fotografie lotnicze obiektów historycznych i fizjograficznych. Wykonywano je sporadycznie już w 1919 r.,

a od początku lat dwudziestych na szerszą skalę. W 1930 r. 2 Pułk Lotniczy w Krakowie wykonał „*prace foto dla celów kartograficznych, zyskując sobie pełne uznanie Wojskowego Instytutu Geograficznego*”⁹. Dość dużo zdjęć lotniczych opublikowano jeszcze przed wojną w czasopismach¹⁰, folderach¹¹, książkach¹², a także w formie kartek pocztowych (dochód ze sprzedaży niektórych z nich był przeznaczony w części lub całości na cele LOPP¹³. Niektóre natomiast były pu-

3. Widok w kierunku Barbakanu. Fot. Z. Siemaszko dla Ośrodka Dokumentacji Zabytków (ODZ) w Warszawie. Zbiory Państwowej Służby Ochrony Zabytków (PSOZ) w Krakowie

3. View towards the Barbakan. Photo: Z. Siemaszko for the Centre for the Documentation of Historical Monuments in Warsaw. Coll. of the State Services for the Protection of Historical Monuments (PSOZ) in Kraków

łończy sztuki fotograficznej, w tym także historycy, historycy sztuki i konserwatorzy zabytków. Bardzo szybko zaczęto fotografie wykorzystywać w działalności konserwatorskiej. Jako narzędzie pracy konserwatorskiej stosowały ją np. Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej i Wschodniej oraz Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Przeszłości. W wydawnictwach konserwatorów galicyjskich znaleźć można nie tylko fotografie, ale i wątki dyskusyjne na tle wykonanych fotografii lub w związku z koniecznością wykonania zdjęcia takiego, a nie innego obiektu. Por. np. „Teki Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej”, t. I, Kraków 1900 (sprawozdania z posiedzeń, s. 346, 365, 402 itd.). Trafnie ocenił zalety fotografii M. Nałęcz-Dobrowolski, który w pracy *Wskazówki przy zbieraniu wiadomości o Dzielach Sztuki i Kultury*, Warszawa 1919, pisał m.in.: „rysunek z natury daje lepsze wyobrażenie, aniżeli sam dobrze określony opis. Jeżeli zaś towarzyszy temu niezgrabnemu może rysunkowi dobry ze wszech miar opis, sprawa opisowa może niesłychanie zyskać na wyrazistości. Oczywiście będzie ona tem znacześniejsza im rysunek będzie doskonalszy. Oprócz rysunku starać się zawsze o fotografię, ideałem opisowym byłoby dołączenie do opisu odpowiadającego naukowemu wymaganiom, równocześnie dobrego rysunku i dobrej fotografii” (dalej opisano techniczne zasady fotografowania zabytków). 9. *Dziesięciolecie 2 Pułku Lotniczego w Krakowie 1921–1931*, Kraków 1931, s. 10.

10. Np. nr 6 (VI–VIII 1923 r.) „Ziemi”, tematycznie zatytułowany „Kraków”, zawiera 4 fotografie z lotu ptaka: Kopiec Kościuszki, Śródmieście, pół.–zach. część Rynku Krakowskiego (Sukiennice, Ratusz, Pałac pod Baranami), Kościół św. Anny, s. 108, 143, 152;

S. Sudek, *Budownictwo obronne woj. krakowskiego*, „Kurier Literacko–Naukowy” 1939, nr 14. Opublikowane tam zdjęcie lotnicze zamku w Dębnie zostało bardzo niewyraźnie reprodukowane bezpośrednio z gazety w skądinąd interesującym i zawierającym dotychczas niepublikowane fotografie tego zamku artykule Ł. Luchter–Krupińskiej, *Zamek w Dębnie w dawnej fotografii*, „Rocznik Tarnowski” 1994, s. 5–24, przy czym błędnie podano datę jej wykonania (1931), gdy w rzeczywistości wykonano ją najpóźniej w 1928 r. 11. Np. informator A. Patkowskiego, *Sandomierz*, wyd. po 1935 r., zawiera na okładce zdjęcie Rynku i Ratusza w Sandomierzu oraz informację, że wykonał je Meysenhälter.

12. W Warszawie w 1930 r. ukazała się dwutomowa praca zbiorowa: *Polska w krajoznazie i zabytkach*, do której teksty pisali m.in.: J. Remer, ówczesny Konserwator Generalny, prof. uniw. dr T. Szydłowski, zasłużony krakowski konserwator i wiele innych znamienitości. Także opublikowane tam liczne fotografie wykonane zostały w większości przez najwybitniejszych ówczesnych fotografików (m.in. J. Bulhak, H. Poddębski), ale jak napisał we wstępie do tomu I tego monumentalnego wydawnictwa W. Dzwonkowski „*prawdziwą wreszcie ozdobą albumu są przepiękne zdjęcia lotnicze*” (s. VII). 13. W formie kartek pocztowych (niekiedy podkolorowanych) wydano fotografie lotnicze przedstawiające m.in.: zabytki krakowskie, ruiny klasztorne w Tyńcu, klasztor oo. Kamedułów na Bielanach koło Krakowa, kościół i klasztor oo. Bernardynów w Kalwarii Zbrydrowskiej, konwikt i gimnazjum oo. Jezuitów w Chyrowie itd. Niektóre z nich oznaczone są jako wykonane przez 2 Pułk Lotniczy w Krakowie, a nawet niekiedy mają nazwisko fotografującego

4. Kraków, Rynek Główny. Wieża Ratuszowa z dobudowanym neogotyckim odwachem, po prawej stronie ogrodzony teren po wyburzonej kamienicy — wkrótce stanie tutaj kontrowersyjny budynek „Feniksa”. Charakterystyczna zielen i układ torów tramwajowych, pomnik Mickiewicza ogrodzony „pacholkami”. Fotografię wykonał 2 Pułk Lotniczy w Krakowie przed 1929 r., fot. prawdopodobnie S. Meysenhälter; była wydana przed II wojną światową w formie pocztówki. Wł. P. Dobosz, repr. T. Kalarus

4. Kraków. Main Market Square. Town Hall tower with added neo-Gothic guardroom, to the right: fenced — in site of a demolished house — soon of the controversial „Feniks” building. Characteristic plants and arrangement of tram lines, statue of Mickiewicz surrounded by posts. Photograph taken prior to 1929 by the 2 Air Force Regiment in Kraków, probably photo: S. Meysenhälter; published prior to World War II as a postcard. Property of P. Dobosz, repr.: T. Kalarus

blikowane w powojennych pracach poświęconych problematyce zabytków¹⁴, co dobitnie świadczy o ich przydatności dla tej dziedziny. Z perspektywy czasu stanowią one nieoceniony materiał źródłowy dla wielu grup zawodowych, np. dla historyków, architektów czy konserwatorów zabytków. Dotychczas nie ma poświęconych fotografiom wykonanych z lotu ptaka, a przedstawiającym polskie zabytki, żadnych ogólnych opracowań¹⁵.

Niniejszy artykuł ogranicza się do przedstawienia niektórych ujęć z lotu ptaka, wykonanych w okresie II Rzeczypospolitej, a zatem w czasach pokojowych. Wybrane fotografie powojenne stanowią tylko materiał porównawczy.

(Meysenhälter). Znanе też są fotografie-pocztówki, będące zdjęciami. Wydawał je np. A. Siermontowski (kościół w Wiśniczu).

14. Np. w pracy M. Korneckiego, *Zamki i dwory obronne Ziemi Krakowskiej*, Kraków 1966, przedwojenne fotografie lotnicze oznaczone jako „archiwalne”, podobnie jak w: T. Chrzanowski, M. Kornecki, *Sztuka Ziemi Krakowskiej*, Kraków 1982 — tu podano natomiast nazwiska autorów lotniczych zdjęć powojennych (Z. Siemaszko, P. Krassowski).

Fotografie z lotu ptaka wykonywane były przez 2 Pułk Lotniczy w Krakowie nie tylko na terenie województwa krakowskiego, ale i w innych częściach Polski, np. Wilnie czy w Krzemieńcu. Również inne jednostki wykonywały fotografie lotnicze zabytków, niewykluczone że niekiedy tych samych.

Większość fotografii pochodzi z albumu fotograficznego, który ofiarował „Jaśnie Wielmożnemu Panu Pułkownikowi Antoniemu Pachowskiemu zawsze wdzięczny Wojtuś Wojtyga, Kraków 1 Stycznia 1929 r.”, syn ówczesnego kpt. pil. Adama Wojtygi, wkrótce dowódcy Oddziału Portowego 2 Pułku Lotniczego, a w latach 1930/1931 dowódca Dywizjonu Szkolnego tego Puł-

15. Z uznaniem należy przyjąć dążenie niektórych instytucji do wydania katalogów posiadanych zasobów fotograficznych, np. J. Boniecki, *Kresy Wschodnie II Rzeczypospolitej w fotografii. Katalog fotografii z Archiwum Dokumentacji Mechanicznej w Warszawie (1919–1939)*, Warszawa 1996. Znalazły się w nim nieliczne fotografie lotnicze.

5. To samo miejsce już po II wojnie światowej. Odwach wyburzono, stoi budynek „Feniksa”, zniknęły tory tramwajowe, podobnie jak i pacholki wokół pomnika Mickiewicza i zieleni rynkowa, za to lepiej prezentuje się bruk Rynku Głównego. Sukiennice w trakcie prac konserwatorskich. Zbiory PSOZ w Krakowie. Fot. Z. Siemaszko dla ODZ w Warszawie

5. The same site after the second world war with demolished guardroom, preserved „Feniks” building, non-existent tram lines, posts around the statue of Mickiewicz, Market Square plants, and better appearance of the paving in the Main Market Square. The Cloth Halls under conservation. Coll. of PSOZ in Kraków. Photo: Z. Siemaszko for the Centre for the Documentation of Historical Monuments in Warsaw

ku¹⁶. Fotografie z albumu są w większości podpisane i przedstawiają (nie licząc zdjęcia chłopczyka) samoloty (3, w tym Ansaldo 300, S. V. A.), zabytki (42) i Tatry (26), Lepianka — skały (1).

Fotografie zabytków obejmują: Kraków (Wawel, Rynek Główny, Poczta i Pałac Prasy, gmach PKO, Podgórze, Kopiec Kościuszki, Teatr Słowackiego, Uniwersytet Jagielloński), Bielany koło Krakowa (klasztor oo. Kamedułów), Tyniec (ruiny zamku i zarazem klasztoru), Tenczynek (ruiny zamku we wsi Rudno), Częstochowa (klasztor oo. Paulinów na Jasnej Górze), Wielki Książ (pałac), Sandomierz (rynek i ratusz), Katowice (Sejm), Olsztyn (ruiny zamku), Ojców (dwie panoramy), Pieskowa Skała (zamek), Ogrodzieniec (ruiny zamku), Kalwaria Zebrzydowska (klasztor), Nowy Targ (panorama), Chęciny (ruiny zamku), Będzin (ru-

iny zamku), Bobolice (ruiny zamku), Budzentyń (ruiny zamku), Iłża (ruiny zamku), Lipowiec (ruiny zamku), Rabsztyn (ruiny zamku), Niepołomice (zamek), Jędrzejów (opactwo Cystersów), Czerna (klasztor), Dębno (ruiny zamku), Czchów (ruiny zamku), Karczówka (klasztor), Poczajów (klasztor), Wąka (pałac), Krzemieniec (panorama), Troki (ruiny zamku i panorama), Wilno (katedra).

Spośród tych zdjęć tylko jedno zostało w miarę precyzyjnie opisane. Fotografie przedstawiającą klasztor w Poczajowie wykonała 135 eskadra dnia 12 sierpnia 1925 r. o godz. 16.00 z wys. 480 m.

Inna fotografia, która nie pochodzi z tego albumu, posiada na odwrocie pieczęć-formularz, z której wynika, iż jest to zdjęcie lotnicze nr 102, wykonane przez 2 Pułk Lotniczy, Esk. lotn. W¹⁷, przedstawiająca Ron-

16. *Dziesięciolecie...*, s. 27, 30, Album ten został ofiarowany autorowi tekstu przez P. P. J. i W. Pachońskie, córki płk. dra A. Pachońskiego.

17. Zarówno to zdjęcie, jak fotografie z albumu wykonała zapewne 6 Eskadra Wywiadowcza, którą 27 V 1926 r. przemianowano na 21 Eskadrę Lotniczą. Samoloty S. V. A i Ansaldo 300 stanowiły

podstawowe wyposażenie eskadr wywiadowczych. 21 Eskadrę objął w październiku 1925 r. kpt. pil. A. Wojtyga i dowodził nią do kwietnia 1929 r. Zob. J. Pawlak, *Polskie eskadry w latach 1918–1939*, Warszawa 1989, s. 163–167. Niewątpliwie przynajmniej niektóre fotografie z tego albumu wykonał Meysenhälter.

6. Troki, ruiny zamku. Fotografia wykonana przez 2 Pułk Lotniczy w Krakowie przed 1929 r., prawdopodobnie przez S. Meysenhältera. Wł. P. Dobosz, repr. T. Kalarus

6. Troki, castle ruins. Photograph taken by the 2 Air Force Regiment in Kraków, probably photo: S. Meysenhälter. Property of P. Dobosz, repr.: T. Kalarus

del (czyli Barbakan) w Krakowie. Zdjęcie wykonano z wys. 100 m 5 sierpnia 1922 r. o godz. 12 min. 20, w słoneczną pogodę, kamerą francuską 26 cm, czas naświetlania 1/600, z samolotu S. V. A., którym lecieli obserwator S. Meysenhälter oraz pilot chor. Wojtowski (il. 1).

Zachowane fotografie stanowią cenny materiał źródłowy i porównawczy do historii polskich zabytków. Można przypuszczać, że fotografia lotnicza będzie w Polsce w większym niż dotychczas stopniu wykorzystywana w działalności konserwatorskiej, szczególnie w dziedzinie archeologii.

Historical Monuments in Polish Aerial Photography

This study deals with aerial photographs of historical monuments. The pertinent illustrations present Polish historical monuments both within prewar and postwar frontiers. The prewar photographs were taken between 1922 and 1928 by the 2 Air Force Regiment in Kraków, and the postwar photographs were commissioned by the Central Information Agency. Aerial photographs provide valuable information material for historians, historians of art, and

architects (including persons dealing with the transformation of the cultural landscape). They are also applied widely in archaeology. Originally, aerial photography served military purposes; in recent years, it became the domain of private and commercial activity, as testified by numerous publications, including series of attractive colour postcards. Presumably, it will be applied increasingly extensively also in the protection of historical monuments.